

Kvinnors entreprenörskap – en vit fläck i ekonomisk vetenskap och historia

nr 2 2016 årgång 44

Kvinnors företagande har visat sig vara en viktig faktor bakom de ekonomiska skeenden som föregick den industriella eran. Deras betydelse under konsumtionsrevolutionen, flitens revolution och i vårt land företagandets revolution har trätt fram i ny belysning i forskningen. Med konsumentrollen följde möjligheter som aktörer inom handel, och många tog på sig produktionsansvar. Kvinnor började leverera varor och tjänster som andra kvinnor i hushållen efterfrågade. Ännu har inte våra svenska läroböcker inkorporerat dessa rön. Dagens kunskaper om kvinnors betydelse under tidigare århundraden bygger på schabloner som underordning och förtryck. Kvinnors roll i den ekonomiska historien behöver uppvärderas till en med källorna överensstämmande nivå.

Sveriges ekonomiska historia, från Gustav Vasa till 1900-talets början, insamlades och nedtecknades främst av Eli Heckscher. I Heckscher (1941) nämns många företagande män vid namn, men endast fyra kvinnor. Det är fyra fler än vad som förekommer i senare läroböcker, som Magnusson (1996) och Schön (2000). Om historieböckerna, mot förmodan, har negligerat halva befolkningen som ekonomiska aktörer och företagare, vad får denna undanträngning för betydelse i dagens samhälle? Ytterligare frågor uppstår därmed: Hur har företagandet bland kvinnor sett ut i historien satt i relation till dagens situation?

Vår tids syn på företagare och kvinnor i historisk tid påverkas av våra läroböcker och återspeglas av massmedia. I dagligt tal återkommer i journalistiken och kultursfären förklarande tillägg för att markera hur förutsättningarna har ändrats för kvinnor, som: ”Ja då hade inte kvinnor ens rösträtt”, ”Det var på den tiden då kvinnor inte fick driva företag”, ”Ja det var inte så länge sedan som maken bestämde över kvinnans ekonomi”. Enligt en traderad historia förutsätts kvinnor genom kultur, religion, rättsväsende och institutioner ha varit fråntagna eget beslutsfattande. De antas ha varit underställda männen i samhället – och därför inte självständiga föremål för den ekonomiska historieskrivningen.

Bäst beskrivs denna tradition i Holmquist (2009, s 13–14):

Kvinnors företagande är präglad inte bara av den situation som råder just nu utan också av traditioner. Det är lätt för oss att glömma att kvinnors ställning i samhället undergått, och undergår, stora förändringar bara under de sista 100 åren. Våra mormorsmodrar fick inte starta företag om de inte var änkor, och då under mycket reglerade former. De hade inte rösträtt och fick inte heller ärvva sina föräldrar.

ANITA DU RIETZ

är ekon lic och fil dr i nationalekonomi och forskar om kvinnors företagande och institutioner, vilka befrämjat respektive försvårat nyföretagandet. Hon har tidigare varit verksam som chefsekonom vid Föreningsbanken, där hon startade den nu 30 år gamla Småföretagsbarometern, samt som ämnessakkunnig vid Näringsdepartementet.

anita@durietz.com

Författaren är tacksam för kommentarer från Anne-Marie Lenander Fällström och Lili-Anné Aldman.

En sådan bakgrundsbeskrivning har kommit att bli utgångspunkten för flera politiska initiativ i syfte att förbättra jämställdheten mellan könen i det ekonomiska livet. Ovan nämnda citat kan t o m bli normativt för sakkussioner och politiska beslut.

Ofta lyfts olika former av könsdiskriminering fram i massmedia. Det kan upplevas som legitimt för unga män att fortsätta att negligera och förtrycka kvinnor. Likaså kan unga kvinnor acceptera detta. Båda könen följer en inlärd historisk tradition som upplevs som naturenlig och historiskt försvarbar: ”Så har det alltid varit”. Sådana, bl a i skolan inlärd, antaganden kan bidra till att arbetet mot ökad jämställdhet mellan könen försvåras.

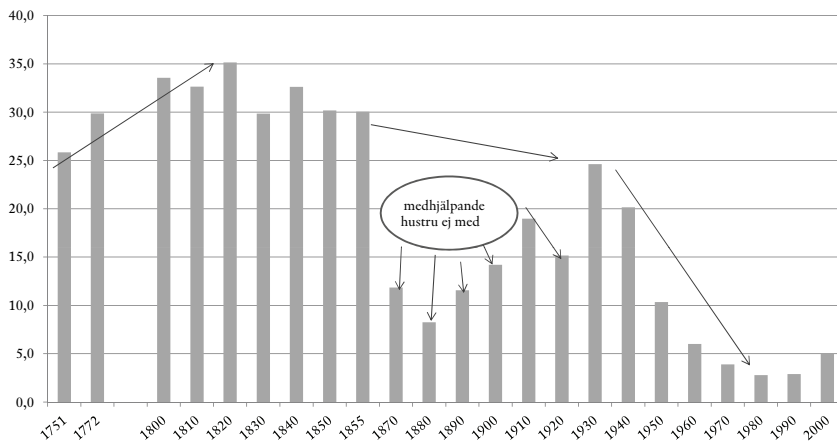
I dagens samhälle utgår många således ifrån att ett konstant historiskt motstånd mot kvinnor skulle ha funnits i vårt land. Ponera att en sådan härledning inte kan verifieras i historiska källor. I så fall är risken stor att politiska beslut fattas på oriktiga grunder (Lignell Du Rietz 1994).

1. Ett obearbetat forskningsområde

Forskningen om de verkliga förhållandena rörande kvinnors företagande och ekonomiska inflytande har varit fragmentarisk. Lenander Fällström (1987) har via skattelängder och mantalsskrivning kunnat studera 1600-talets kvinnliga företagare i Örebro. Aldman (2006, kap 3, 6) har analyserat kvinnors handel på 1700-talet och de hinder som restes. Bladh (1991) studerade villkoren för Stockholms månglerskor under 1800-talets förra hälft. Qvist (1960) beskrev i sin avhandling hur kvinnor fick särskilda lättnader i början av 1800-talet för att driva företag i vissa branscher före skräväsendets avskaffande 1846. En systematisk genomgång av utvecklingen under 1900-talet har visat att förtrycket av yrkesarbetande kvinnor ökade mot mitten av århundradet. Från 1930 föll andelen företagande kvinnor av de yrkesverksamma (Lignell Du Rietz 2009). Redan i denna studie framkom att olika perioder kunde identifieras, liksom geografiska skillnader samt förändrade strukturella förhållanden som påverkade förekomsten av kvinnliga företagare. Med andra ord har inte historien varit linjär.

Den fråga som intresserar mig är: När och hur i vår svenska historia uppstod förtryck och motstånd mot kvinnors yrkesarbete och i synnerhet deras företagande? Forskningsuppgiften har här avgränsats till att söka analysera ett bakomliggande mönster relaterat till den samtida kontexten med sina specifika institutionella förhållanden. Forskningsmaterial har insamlats i form av akademiska avhandlingar, historieskildringar över specifika perioder, städer och geografiska områden, tidningsreferat av betydande kvinnor, biografier, släktkrönikor, branschstudier, företagsmonografier m m. I en del fall har arkivstudier behövts för att lyfta ut enskilda kvinnor och ta fram verkställda beslut angående deras företagarrutövning.

I syfte att få en longitudinell statistisk beskrivning av utvecklingen har den svenska folkbokföringen från 1749 och framöver använts. Världens första statistiska ämbetsverk inrättades år 1748 – Kungliga Tabellkommiss-

Figur 1
Företagskor i
relation till yrkes-
verksamma kvinnor,
procent, 1751–2000

Anm: För åren 1751 och 1772 föreligger uppgifter från 58 städer i Sverige. Från år 1800 är data från hela Sverige medtagna. Två kategorier har utelämnats: jordbrukarbefolkningen och pigor. Data avser befolkningen mellan 15 och 64 år.

Källa: Du Rietz (2013, kap 9).

sionen. Redan från början redovisades såväl yrkesarbetande som företagare uppdelat på män och kvinnor. Detta statistiska material har bearbetats och därefter följts upp fram till i dag med material från Statistiska centralbyrån. Resultatet har blivit en statistisk serie som lär vara unik i världen i och med sin längd och uppdelning på kön – se figur 1.

Resultatet av arbetet blev en genomgång av fyra århundraden (Du Rietz 2013). Totalt omnämns i arbetet drygt 500 kvinnor som entreprenörer. Deras verksamhet får i de flesta fall betraktas som unik i sin miljö, och de kan därför urskiljas som entreprenörer. I andra fall får de ses som representanter för en liten men växande grupp pionjärer. De som har lyckats i sin företagargärning har gått till historien och har fått ett eftermäle och en plats i litteraturen. De som har misslyckats har försvunnit bort ur hävderna. En mycket stor del har varit pionjärer men ändå glömts bort. Eftersom bokföringsmaterial och verksamhetsberättelser från forna tider inte har sparats förblir vår kunskap ofullständig om deras öde. Kvar finns alla de som inte får en plats i historieboken och kan betraktas som *normala* företagare dvs kvinnor som drev bagerier, utskänkningsverksamhet, bryggerier, butiker, konfektionsindustri, livsmedeltillverkning, olika sorters hantverk i städerna osv.

Syftet med arbetet är att söka falsifiera påståendet att kvinnor som grupp har varit förtryckta i historien! Det historiska perspektivet har avgränsats till en tid då det finns tillgång till skriftliga källor. Om nämnda hypotes inte kan falsifieras kommer följdfrågan: Vilken roll spelade kvinnorna under olika epoker? Dessa epoker har efter anglosaxisk förebild indelats i konsumtionsrevolutionen, flitens revolution och, för vårt land, företagandets revolution.

2. Institutionella bakgrundsfaktorer

När kvinnors handlingsutrymme diskuteras anförs, liksom i ovan nämnda citat, skillnader mellan könen, som arvsrätt, myndighet, rösträtt och därmed ekonomiskt ansvar. Som North och Thomas (1993, s 19) påpekar infördes institutionella arrangemang för att erbjuda skydd och rättvisa i utbyte mot skatter.¹ Personer med tillgångar och kapital fick en garanterad äganderätt. I städerna gynnades de företagande borgarna. Med skatteåligganden följde med tiden rösträtt till de organ som beslutade över skatteinkomsternas användning. Kvinnor som ärvde och förvaltade tillgångar kom därför att omfattas av samma regler som män. Men informella institutioner som sedvana m m kunde tidvis rubba balansen, som i fallet med arvsrätten. En kort genomgång av förhållanden i Sverige ger en viktig plattform för att förstå den vidare utvecklingen.

Arvsrätt

Kvinnor har alltid ärvt, något som bekräftas av texterna på våra runstenar (Sawyer 2003). Landskapslagarna styrde, men med Magnus Eriksons landslag från år 1350 gjordes skillnad. I städerna var arvsrätten lika. För jord som låg på landet gällde att söner ärvde 2/3 och döttrar 1/3; detta var dock en dispositiv lag som tillät överenskomna avvikelser. Syftet var att bevara s k hävdad mark till familjen och där gavs sönerna prioritet. Denna snedvridning mellan könen upphörde år 1845, då arvsrätten blev könsneutral. Kvar fanns dock den urgamla seden att låta kvinnan få ett förskotterat arv (som kompensation för ovan nämnda lag) med s k hemgift, vilken matchades av makens familj med morgongåvan, som pensionstrygghet för kvinnan.

Myndighet

I syfte att ge alla på landsbygden en reglerad tillvaro infördes den s k husbondestadgan eller legostadgan år 1684. Den upphörde år 1926. Alla skulle om möjligt tillhöra ett hushåll med en husbonde. Denne betalade skatt och var juridisk och politisk representant för familjemedlemmarna och alla som arbetade och bodde i hushållet. Denna myndighet gick automatiskt över till änkorna. Andra kvinnor ansökte om myndighet, vilket vanligen beviljades, i snitt ca 100 per år (Sjöberg 2001). Ogifta kvinnor blev myndiga år 1863 vid 25 års ålder och vid 21 års ålder 1884. Sedan äktenskapsbalken hade ändrats blev gifta kvinnor myndiga först 1921 (21 år gamla).

Rösträtt

I det gamla Sverige medförde ägandet en skatteplikt till gemensamma projekt. De som betalade skatt till olika ändamål fick också rätt att utse samhällsrepresentanter (politiker) som verkställde projekten. Det gällde såväl män som kvinnor. Borgarna i städerna erlade ”contingent”, och skattebönder inlevererade pengar eller in natura. När landstingen byggdes upp följde

¹ Betydelsefulla institutioner för företagare har behandlats i litteraturen – se North (1993) och Baumol och Strom (2010).

kommunalskatt från år 1862. Förmögenheten har historiskt varit en viktig skattebas. Så småningom kom alla som hade inkomst att bli skattepliktiga (år 1903), och därefter fick de också rösträtt. Den allmänna rösträtten infördes för män 1909/1918 och för kvinnor från 1919/1921. Kvinnor har således haft rösträtt baserat på sin skattekraft, något som inte har gällt majoriteten av män (Karlsson-Sjögren 2006).

Ekonomiskt ansvariga

Från historien vet vi att kvinnor framför allt har förvaltat egendomar. Kvinnor kunde ingå bindande juridiska avtal. En kvinna kunde agera ombud för makens och familjens affärer. Yrkeskvinnor och företagare bestämde själva över sin inkomst. Giftna kvinnor, i det fall de kände sig bundna av makens bestämmande, fick i lag 1874 fastlagt att de själva bestämde över sin inkomst. Efterhand kom således egendomsrätten att individualiseras.

Slutsatsen av denna genomgång är att det visst har funnits glastak i form av mer eller mindre synliga hinder under historiens gång, även om sådana inte har haft samma karaktär som i dag. Hinder har också funnits för yrkesarbetande män, sådana utan förmögenhet och utan rösträtt under århundraden. Samtidigt kunde kvinnor i deras samtid få rösta genom egen näringsverksamhet eller göra sig en förmögenhet på annat sätt.

3. Näringslivsrestriktioner

Kvinnors deltagande i näringslivet var länge relativt fritt. De verkade inom olika hantverk i städerna och som deltagare i skråämbetena. I syfte att bygga upp landets städer utarbetades ett nationellt system, 1621 års Generalämbetsskrå, vilket under det kommande århundradet kom att begränsa kvinnors individuella näringsfrihet, dock inte inom familjeföretagandet. Städernas hantverksutövare fick likartade, konkurrensbegränsande regler mot att de betalade skatt till staten. Män, i egenskap av mäster, bildade grupper av yrkesbröder i olika skrån. Dessa hade till uppgift att utbilda lärlingar och gesäller, ofta boende i hushållet. Ansvarig för husrum, proviant, livsmedel och mycket annat som ekonomi och marknadsförsäljning blev hustrun till hantverksmäster. Hon och barnen förväntades arbeta i företaget. Som änka var hon därför predestinerad att fortsätta rörelsen. I vissa städer uppmanades kvinnorna att själva starta skrån då ingen manlig utövare fanns.

Alltfler kvinnor protesterade mot ett skråsystem som prioriterade män, och från år 1720 tilläts kvinnor starta verksamhet parallellt med skråna men utan att ta arbetskraft från dessa. Manliga konkurrenter tolkade detta som att kvinnor inte fick ha någon anställd alls, vilket kringgicks genom att hålla många pigor i hushållet. Kvinnor tilläts även att utbilda sig som lärlingar och gesäller hos någon mäster.

Handeln reglerades också noggrant. Familjeföretagen dominerade även här. Så småningom bildades handels-societeter efter skråmönster. Det var städernas magistrat och därefter Kommerskollegium som avgjorde vilka

som tilläts driva verksamhet. I många besvärsmål som finns bevarade från Stockholm öppnade den statliga myndigheten dörren för kvinnor som företagare, trots skråmästarnas protester (Du Rietz 2013, s 224–229). Efter 1734 krävdes makens tillstånd för kvinnors yrkesutövning. Men myndigheterna såg oftast till kvinnors behov att försörja sig och driva egen verksamhet, varvid fler lättnader infördes för kvinnors företagande. Det är inte möjligt att här återge alla de branscher som öppnades för kvinnor och där kvinnor fick vara de enda utövarna fram till dess skråsystemet övergavs 1846.

Denna kamp om företagartillstånd var inte enbart en kamp mellan könen. Idén med själva Generalämbetskrået var att skydda hantverkarna från konkurrens, från invandrare från landet, från utbildade (bönhasare), från soldater, adelns hantverkare, fattiga sjömän osv. Samma strider som fördes mot män i dessa grupper fördes också mot kvinnor. Hantverkarna hade mot att de betalade skatt till stad och stat utlovats konkurrensskydd och reglerad ekonomi (i ett system av olika taxor m m) från 1621.

När kvinnor senare ålades betala skatt och bli sk contingentmedborgare fick de nära nog samma ställning som manliga företagare i städerna. I många fall kom kvinnor som änkor att mer eller mindre dominera inom ett skrå, som pärlstickarna i Stockholm på 1600-talet. Med andra ord fanns i praktiken flera undantag från männens privilegium, när nöden krävde hantverkare och när kvinnor var väl så lämpade. Särskilt under 1700-talets andra hälft växte andelen med att allt fler områden öppnades för kvinnor. Först med den allmänna näringsfrihetens införande 1864 försvann det gamla systemet, efter att under århundraden ha urgröpts med en rad undantagsregler.

4. Ekonomiska epoker

Före den industriella revolutionen i mitten på 1800-talet förändrades samhället i olika etapper. De senaste decenniernas forskning har beskrivit en helt ny syn på kvinnors engagemang i samhällsekonomin (de Vries 2008). Det gällde i synnerhet utvecklingen i nordvästra Europa där kvinnans ställning anses ha varit särskilt stark i relation till familjetraditionen (Hartman 2004).

Det moderna konsumtionssamhället anses ha tagit form under tidigt 1600-tal i Västeuropa. Importerade varor via Ostindiska kompanierna började spridas till gemene man. Allt fler började lönearbeta för att få medel till att ändra sina konsumtionsvanor till köpevaror. I synnerhet kvinnorna, ofta som ansvariga för hushållsinkomsternas användning, kom att spela en viktig roll. *Konsumtionsrevolutionen* inriktade sig på de föremål och livsmedel som tidigare hade framställts i hushållet och som alltmer kom att inhandlas. Detta blev grogrunden för ett ökat engagemang också i framställningen av importkonkurrerande varor. Kvinnor blev nu inte bara viktiga konsumenter i sin hushållsekonomiska roll utan kom också att bidra på utbudssidan genom att producera det hushållet, även andra kvinnor, efterfrågade (Wiener 1998). Denna epok har kallats *flitens revolution*. I nordvästra Europa

minskade antalet helgdagar (helgondagar) och måndagar blev obligatorisk arbetsdag. Människor i städerna tycks ha arbetat betydligt fler timmar än de som levde kvar i det självförsörjande bondesamhället. För svenskt vidkommande har jag konstaterat att antalet företagare ökade, såväl inom hantverket och manufakturerna i städerna som bland den del av befolkningen som stod utanför dessa inrättningar. Ett *företagandets revolution* följde i spåren av flitens revolution.

5. Företagarrevolution

I Sverige framträdde ett nytt mönster för lönearbete och företagande i spåren av de första manufakturerna, introducerade i början av 1600-talet med kungliga privilegier. Manufakturen organiserades under överinseende av en hallrätt, som i städerna utövade tillsyn och domsrätt, liknande den som gällde skråna och hantverket. Främst reglerades produktionen av textilier, men även porslin, socker och tobak. Med tullskydd förbjöds *i princip* importen. Men det svenska Ostindiska Kompaniet, med många politiker som delägare, fick oktrojer på import och parallellt infördes överflödsförordningar för att stävja bruket av dessa konsumtionsvaror. Det övergripande målet var emellertid att importera råvaror för förädling inom landet.

Liksom i många andra länder började vårt lands industrialisering inom textilnäringsen, ett område som i synnerhet engagerade kvinnor (Aldmann 2008). Textiltillverkningen började som hemslöjd på landet och styrdes över som saluslöjd i ett förlagssystem med handlande köpmän. Kvinnor på landet blev underleverantörer till städernas manufakturer. Spinnskolor inrättades på statligt initiativ på 1700-talet och i vart och vart annat hushåll spann kvinnor, barn och åldringar på uppdrag av någon samordnande kvinna i bygden, vilken stod i kontakt med en handlare/handlerska från manufakturerna. Var det ett lönearbete eller företagande? Gränsdragningen är svår. Men frihet fanns att byta uppköpare och priserna kunde förhandlas om. Många kvinnor valde att själva spinna och väva och sälja färdiga tyger till grossister i städerna. Med mekaniska spinnmaskiner från början av 1800-talet flyttade kvinnor in i manufakturen. Det finns flera fall där kvinnor i städerna upprättade egna företag i gemensamma lokaler som underleverantörer till de stora manufakturerna. De tog hand om allehanda moment, som färgning och bearbetning av särskilda kvaliteter m m.

Antalet sömmerskor växte i städerna till det mångdubbla av skräddarnas i skråna, till de senares förtret. Härav följde att kvinnor också inriktades sig på handel med textilier och tillika mathantverk.

Kvinnor ägnade sig åt de flesta yrken som företagare. Tidvis gavs kvinnor ensamrätt som företagare och i andra fall återropades kvinnors försörjansansvar för sin familj. Sedan länge hade kvinnor ärvt bergsbruk och över 300 har inventerats (Westerlund 2004). Att adelns kvinnor ansvarade för godsens, herrgårdarnas och säteriernas mångfasetterade verksamhet är känt genom olika källor.

6. Näringsfrihet

Utvecklingen mot ett modernt industrisamhälle påverkades av nya strukturer som krävde ändrade institutioner. Som har framgått ovan krackelerade det strikta systemet med skrå- och handelsprivilegier för företagare. Ny teknik i produktionen och ändrade modeinfluenser inom konsumtionen förändrade branschbegreppen. Skråmästare och handlare började också bekämpa varandra om vad som omfattades av deras privilegier. Besvärssänderna tordade upp sig och blev myndigheterna övermäktiga. Efter årtionden av förarbeten slopades skråväsendet 1846. Utbildningen flyttades då över till yrkesskolor och därmed till en högre utbildning för hantverk, slöjd, konst, musik, idrott osv. Studentexamen infördes, och kvinnor liksom män erbjöds högre utbildning med statliga stipendier och utlandsvistelser. För kvinnor blev vid sidan av hantverk även utbildning och barnomsorg expansiva företagarmråden.

Den del av offentlig verksamhet som städernas borgerskap, de med borgerskap, tidigare hade ansvarat för kom att byggas upp av landsting och kommuner med reformen 1862, då även kommunalskatten reglerades. Slutligen genomfördes näringsfriheten år 1864. Vem som helst fick starta företag var som helst i vilken bransch som helst. Skillnaden mellan land och stad övergavs. En person kunde äga flera företag i olika branscher på landet och i staden och antalet anställda begränsades inte. Givetvis bidrog denna reform till att företagandet utvecklades över hela landet. Vi vet att kring åren 1911–12 fanns i Lund 42 procent av de yrkesarbetande kvinnorna klassade som företagare. I ett kommande projekt avses att studera andelen företagande kvinnor i fler städer.

För landet som helhet hade kvinnors andel som företagare legat mellan 30 och 33 procent från 1700-talets slut fram till mitten av 1800-talet. Då lades statistiken om för att anpassa sig till de nya regeländringarna. Först med folkbokföringen år 1930 och därefter blev den statistiska yrkesklassificeringen återigen jämförbar med den före år 1864 avseende kvinnors företagande. Från det att var fjärde yrkesarbetande kvinna år 1930 hade drevet företag själv eller med make kom andelen att drastiskt minska fram till 1980-talet.

7. Företagandets tillbakagång och kvinnors väg till hemarbete

När uppstod ett eventuellt förtryck av yrkeskvinnor? Skiftet kom vid näringsfrihetens införande 1864 och vid representationsreformen 1866, som förändrade förutsättningarna för näringslivet. Med reformerna upphörde banden mellan företagare och anställda både vad gällde utbildning och myndigheternas reglerade priser och löner i städerna. Konkurrensen från utlandet och landsbygden hade hållits tillbaka av myndigheterna. I gengäld betalade företagarna skatt.

Med det moderna samhället infördes fri konkurrens och företagarnas

och lönearbetarnas tillvaro blev otryggare. Nu kunde vissa företagare skapa stordriftsfördelar genom att låna kapital och investera i modern maskinutrustning. I det nya näringslivet uppstod arbetslöshet. Företagarna hade varit sammanslutna och övervakade av myndigheter och anställda hade haft reglerade löner och villkor. I det moderna samhället kom lönearbetarna att söka liknande trygghet, vilket tog sig uttryck i uppkomsten av fackföreningsrörelser. Det är mot denna, här alltför kortfattat beskrivna, bakgrunden som vi måste se tillbakagången av kvinnors förvärvsverksamhet och företagande.

Konkurrensen om arbetstillfällen gjorde att fackliga företrädare tryckte på att gifta kvinnor inte skulle ta arbete från män, som ansågs vara familjeförsörjare (med stort f). Denna rörelse blev allt starkare. År 1925 fastlades att kvinnor fick, med vissa undantag, samma rätt som män till statliga tjänster. I praktiken fortsatte diskrimineringen av gifta kvinnor vilket ledde till ivriga protester från de allt fler tillkomna politiska kvinnoförbunden. År 1938 lagstiftades att förvärvsarbetande kvinnor inte fick avskedas på grund av havandeskap, förlossning eller giftermål. På 1930-talet löste Tyskland en del av sin arbetslöshetsproblematik genom parollen *Kinder und Küche*, där kvinnor förväntades bli hemmafruar. Detta ideal spreds också till vårt land. Hemmafrubooomen kulminerade i Sverige år 1950 (Lignell Du Rietz 2009).

Kampen om sysselsättning och företagande kom således att eskalera mellan könen. Kvar fanns inte längre myndigheter som kunde skydda kvinnors företagande, såsom Kommerskollegiet, vilket under tidigare århundraden agerat till företagerskornas stöd. Nu gick utvecklingen i motsatt riktning. På fackligt initiativ infördes en könsmärkt lagstiftning – förbud mot övertids- och nattarbete för kvinnor från 1911, vilken bibehölls i vårt land fram till 1962. Att kvinnor inte bröt mot lagen kontrollerades av en särskild myndighet – Kvinnliga yrkesinspektionen (1913–48). Det finns många fall registrerade som visar hur kvinnliga företagare anmäldes för olaga övertidsarbete (Åkerblom 1998).

Med de problem för enskilda och familjer som följde i arbetslöshetens fotspår växte en stark myndighetsfrämjande, politisk rörelse fram under slutet av 1800-talet. Staten borde och fick med tiden ta hand om verksamheter som ansågs bidra till fattigdom, som alkoholutskänkning. Det innebar att de branscher som under århundraden hade dominerats av kvinnor kraftigt började åderlätas på privata företagare under 1900-talet, nämligen hotell-, restaurang- och kafénäringsarna, liksom tobakstillverkning och därtill skolor och barnomsorg. Likaså växer konsumentkooperationen sig stark med politiska intressen involverade och konkurrerar ut många av de dagligvaruaffärer som kvinnor hade varit ägare till. Bagerier hade länge varit kvinnors företagardomäner, men förbud att arbeta från klockan fem på morgonen försvårade detta. Därtill kom de politiska partier som i riksdagen hävdade att småföretagandet borde rationaliseras bort. Flera statliga utredningar mellan 1930 och 1990 speglar tidens politiska strävan mot en näringslivs-

struktur med färre och stora företag. Arbetarrörelsens efterkrigsprogram lanserades 1944, och i tidskriften *Tiden* beskrevs tankarna av den ledande ideologen, nationalekonomen och handelsministern i den socialdemokratiska regeringen Gunnar Myrdal (1945, s 110):

En hel del småföretagarnäringar som t ex bageriindustrin är ytterligt oekonomiskt organiserade. De arbetar dyrt och ändock får många småföretagare, deras familjemedlemmar och anställda en mycket dålig bärning. Dessa förhållanden har länge varit allmänt kända men i ett samhälle med arbetslöshet och knapphet på arbetstillfällen har det varit svårt att göra något åt problemet. Lyckas vi förverkliga programmet full sysselsättning skapas långt större möjligheter att ingripa sanerande i dessa *näringslivets slumkvarter*. (Egen kursivering)

Idéer med fria marknader, konkurrens och det fria näringslivet från 1860-talet är vid denna tid bortblåsta. Kanske hade pendeln ett sekel senare slagit tillbaka i en strävan till det politiskt reglerade skråsamhället?

8. Svagt företagande bland kvinnor

Efter andra världskriget infördes frihandel på många områden inom ramen för GATT. Detta öppnade för en fri internationell konkurrens, som tillsammans med höjda svenska arbetskraftskostnader kom att försvåra produktionen av många konsumtionsvaror framför allt inom textil-, konfektions- och livsmedelsproduktion, liksom hantverk. Dessa näringar, som traditionellt hade varit kvinnors områden, försvann till lågkostnadsländer. Kvinnors andel som företagare av de yrkesverksamma fortsatte att krympa.

Den politiska debatten under de senaste decennierna har följt ett huvudspår: Kvinnor behöver information, stöd och hjälp för att kunna lära sig att driva företag. Statliga Tillväxtverket har i en rad skrifter haft en sådan utgångspunkt i sitt arbete med att höja andelen kvinnor som företagare. Orsaken kan vara att kvinnor inte längre har en kvinnlig släktradition bakom sig som företagare. Det anses av vissa vidare finnas skillnader mellan män och kvinnor som gör att kvinnor är mindre riskbenägna än män och inte har samma förmåga att nå resultat i företagen. Denna hypotes har på empiriska grunder förkastats. Det visar sig att kvinnor och män uppvisat nära nog samma prestationsresultat i en rad variabler, förutsatt att de företagare som jämförs befinner sig i samma bransch och storleksgrupp (Du Rietz 1998).

Ny teknik sägs kunna bidra till att småföretagandet kan få vissa komparativa fördelar. Med användandet av persondatorer och internet har företagandet generellt och i synnerhet småföretagandet gynnats under de senaste decennierna. I vissa tjänstebanscher kan man se en markant ökning av företagare (Du Rietz 2003). Detta har sannolikt också bidragit till att kvinnors företagande har ökat från 3 procent (15–64 år) år 1980 av de förvärvsarbetande till för närvarande drygt 6 procent (15–74 år).

9. Sammanfattning och slutsatser

Vilken roll har kvinnor spelat som producenter i den ekonomiska tillväxtprocessen? Denna fråga kan över en så lång period som 400 år inte ges ett entydigt svar. Snarare måste de olika institutionella förhållandena beskrivas, först generellt för samtliga företagare och därefter utifrån ett könsperspektiv. Fram träder då ett vågliknande mönster som visar att vissa perioder har varit mindre och andra mer gynnsamma. Under skråtiden (främst 1621–1720) skulle manliga företagare skyddas från konkurrens, även från sådan från kvinnliga företagare. Efter näringsfrihetens införande 1864 ville yrkesarbetande män skydda sig från konkurrens från lönearbetande kvinnor och företagare. Det medförde en rad åtgärder som bl a könsdiskriminerande arbetslagstiftning (1911–63) samt svårigheter för gifta kvinnor att yrkesarbeta. Småföretagandet, även på tjänsteområdet, nedvärderades som ineffektivt i ett modernt industrisamhälle.

Andra perioder har gynnat alla sorters företagande. Har en sådan period inträtt under det senaste 50 åren? Statistiken tyder inte på en mer markant omsvängning. Frihandeln med höga svenska arbetskraftskostnader har bidragit till att kvinnors främsta företagarnisch, konsumtionsvaruproduktionen, har flyttats till utvecklingsländer. Däremot har tjänsteproduktionen vuxit sig starkare, delvis beroende på avregleringar inom skola, vård och omsorg liksom RUT-avdraget. Trots detta är kvinnors företagande historiskt sett synnerligen svagt.

Inledningsvis ställdes frågan hur dagens situation förhåller sig till den historiska. Diagrammet i figur 1 över kvinnors företagandel ger ett svar. Kvinnor har spelat en aktiv roll under den förindustriella perioden, i det jag vill kalla företagandets revolution och även under 1800-talets industrialisering. Den inledningsvis beskrivna historietraderingen av kvinnors roll som underställda männen i samhället stämmer inte. Kvinnans ekonomiska roll emanerar inte heller ur gammal kulturtradition, religion eller ålderdomligt rättsväsende. Vad som har framkommit är att de politiskt instiftade institutionerna varit avgörande. Det är när kvinnor har fått rimliga förutsättningar att driva företag som andelen företagskor ökat.

Forskningen visar att kvinnor har haft ekonomisk frihet att starta och driva företag långt tillbaka i historien. Denna information måste inkluderas i läromedlen – i första hand för forskarstudenter inom ekonomisk-historia och nationalekonomi. Som Johansson (2005) har visat är entreprenören som sådan ofta frånvarande i kurslitteraturen. Vidare bör grundskolans elever få lära sig samma historiebeteckning.

Om ingen förändring sker kommer vår samtid att fortsätta att blicka tillbaka mot deterministiskt givna kulturtraditioner, tidvis biologiskt färgad i vår syn på kvinnors företagande. Inom utbildningen kan inte längre politiska slagord utgöra den gemensamma kunskapsbasen. Politiker bör inte oemotsagda nedvärta kvinnors ställning i historien och upphöja det egna partiets befriarinsatser för kvinnan i modern tid. En felaktig historiebeteckning

skrivning bör vara akademins ansvar att korrigera. Nya rön och kunskaper tillkommer som bör infogas i vår ekonomiska historia.

REFERENSER

- Aldman, L-A (2006), *Protektionismens genom-brott – den svenska handels- och näringspolitikens omställning och dess effekt på Stockholms textila handel och importörer 1720–1738*, licentiatavhandling, Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet.
- Aldman, L-A (2008), *En merkantilistisk början – Stockholms textila import 1720–1738*, doktorsavhandling, Uppsala Studies in Economic History 85, Uppsala universitet.
- Baumol, W J och R J Strom (2010), ”Useful Knowledge’ of Entrepreneurship: Some Implications of the History”, i Landes D, J Mokyr och W J Baumol (red), *The Invention of Enterprise: Entrepreneurship from Ancient Mesopotamia to Modern Times*, Princeton University Press, Princeton, NJ.
- Bladh, C (1991), *Månglerskor – att sälja från korg och bod i Stockholm 1819–1846*, Stockholmia förlag, Stockholm.
- Du Rietz, A (1998), *Do Female Entrepreneurship Differ from Male?*, licentiatavhandling, Nationalekonomiska institutionen, Handelshögskolan i Stockholm.
- Du Rietz, A L (2003), *Dynamics of the Internet: A Transformation Analysis of Banking and Finance*, doktorsavhandling, Mälardalens högskola.
- Du Rietz, A (2013), *Kvinnors entreprenörskap under 400 år*, Dialogos förlag, Stockholm.
- Hartman, M S (2004), *The Household and the Making of History: A Subversive View of the Western Past*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Heckscher, E F (1941), *Svenskt arbete och liv från medeltiden till nutid*, Albert Bonniers Förlag, Stockholm.
- Holmquist, C (2009), *Varför ska man främja kvinnors företagande?*, Tillväxtverket, Stockholm.
- Johansson, D (2005), ”Entreprenören i läroboken – förekomst, innebörd, konsekvens”, *Ekonomisk Debatt*, årg 33, nr 4, s 45–57.
- Karlsson-Sjögren, Å (2006), *Männen, kvinnorna och rösträtten – medborgarskap och representation 1723–1866*, Carlssons Förlag, Stockholm.
- Lenander Fällström, A M (1987), ”Kvinnor i lokalhistoriskt perspektiv – levnadsvillkor i Örebro vid 1600-talets mitt”, i Sawyer, B och A Göransson (red), *Manliga strukturer och kvinnliga strategier – en bok till Gunhild Kyle*, Historiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Lignell Du Rietz, A (1994), *Myten om jämställdhet i välfärdsstaten*, City University Press, Stockholm.
- Lignell Du Rietz, A (2009), *Svenskornas företagsamma historia*, Timbro, Stockholm.
- Magnusson, L (1996), *Sveriges ekonomiska historia*, Rabén Prisma, Stockholm.
- Myrdal, G (1945), ”Tidens industrikritik”, *Tiden*, årg 37, nr 2, s 107–115.
- North, D C (1993), *Institutionerna, tillväxten och välståndet*, SNS Förlag, Stockholm.
- North, D C och R P Thomas (1993), *Västerlandets uppgång*, SNS Förlag, Stockholm.
- Qvist, G (1960), *Kvinnofrågan i Sverige 1809–1846 – studier rörande kvinnans näringsfrihet inom de borgerliga yrkena*, doktorsavhandling, Akademiförlaget Gumperts, Göteborg.
- Sawyer, B (2003), ”Fromheten, familjen och förmögenheten”, i Ågren, M (red), *Hans och hennes – genus och egendom i Sverige från vikingatid till nutid*, Opuscula Historica Upsaliensis 30, Uppsala universitet.
- Schön, L (2000), *En modern svensk ekonomisk historia – tillväxt och omvandling under två sekel*, SNS Förlag, Stockholm.
- Sjöberg, M (2001), *Kvinnors jord, manlig rätt, äktenskap, egendom och makt i äldre tid*, Gidlunds förlag, Hedemora.
- de Vries, J (2008), *The Industrious Revolution, Consumer Behavior and the Household Economy, 1650 to the Present*, Cambridge University Press, New York, NY.
- Westerlund, K (2004), *Kvinnliga brukspatroner*, Tekniska museet, Stockholm.
- Wiesner, M E (1998), ”Spinning out Capital: Women’s Work in the Preindustrial Europe 1350–1750”, i Bridenthal, R, S M Stuard och M E Wiesner (red), *Becoming Visible: Women in European History*, Houghton Mifflin, New York, NY.
- Åkerblom, A (1998), *Arbetskydd för kvinnor – kvinnlig yrkesinspektion i Sverige 1913–1948*, doktorsavhandling, Uppsala Studies in Economic History 43, Uppsala universitet.